

Tillämpningen av den traditionella lektionarietypen är väl i Peters' lektionarier icke strikt genomförd, men detta är också oerhört svårt, så länge man håller sig till endast en eller två textserier. Bäst går lektionariet att genomföra på tre eller fyra textserier för bruk i daglig Matutin och eventuellt Vesper. Den i stort sett enda nödvändiga ändringen är att de paulinska breven fördelas också över Trefaldighetstiden. Det kan också vara lämpligt att låta evangelierna läsas som lectio continua i Matutinens tredje läsning, där dock Mässans evangelieperikop bör läsas, de dagar sådan finnes. Själv har jag ganska mycket experimenterat med lektionarier och tror mig ha fått fram ett på fyra textserier, vilket ganska väl anpassar sig efter kyrkoårets rika växlingar. Om tillämpningen av den traditionella lektionarietypen kunde emellertid ett helt vetenskapligt arbete skrivas. Jag hoppas få anledning att återkomma till saken längre fram.

Ragnar Holte.

Ett bidrag till den adliga psalmdiktningens historia under karolinska tiden.

Under stormaktstidevarvet var den andliga övningen högt skattad. Bönböcker, manualer och psalmböcker voro för många en kär läsning. På olika sätt sökte man reglera andaktslivet för att skänka det den behövliga stadga, utan vilken det snart förtvinar och dör. I den andliga övningens tjänst stod utan tvivel det flitiga avskrivandet av psalmer och böner, varom efterlämnade anteckningar i dagböcker, »poesialbum» och brev bära vittne. Den nationella självkänslan, som inspirerade till tidens litterära storverk, bidrog väl även stundom till försök att skapa en svensk religiös diktning. Svenska andliga visor synas dock många gånger ansetts mindre värdefulla än slaviskt återgivna översättningar från tyska förlagor. En översättning från en tysk psalm betraktades ofta som ortodox och oangripbar, under det att en svensk kyrkovisa möttes med skepsis och misstänksamhet.

Psalmdiktarna äro företrädesvis att söka bland präster och varmt religiösa adelsmän. Det är av stort intresse att se, hur

många det är av tidens strängt upptagna statsmän, som med flit och djupt allvar sökte giva uttryck åt sina religiösa tankar i diktens och psalmens form. Här behöver blott erinras om den mäktige rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie och Karl XI:s högra hand, hovkanslern Erik Lindschöld.

Mycket ofta parafraiserades någon kär bön eller bibeltext. Psaltaren tycks därvid ha varit mest anlitad. Som exempel på en parafrafras skriven av en lekman må nämnas den bekante Christopher Johansson Ekeblads versifierade Fader Vår. »Fader vår kiär, som i himmelen ähr / Heligat warde titt namn fiär och när / Titt rike tillkomme och såå / Att tin willie alltidh skie måå» (v. 1). Denna parafrafras av Herrens bön lät Ekeblad trycka i Frankfurt a. d. Oder 1643¹⁾. Det av Collijn enda kända exemplaret ägs av Universitetsbiblioteket i Uppsala²⁾. Trycket är sammanbundet med Petrus Joh. Gothus' översättning av Martinus Mollerus' *Mysterium magnum* (Rostock 1604), som bär signeringen Cr. 1:142 b och således tillhör den ryktbara Cronstedtska samlingen³⁾. Cr. 1:142 b är dock sedan en tid försvunnet.

Adelns religiösa författarskap inskränktes ingalunda till parafraferingens konst. Personliga upplevelser inspirerade stundom till bekännelser, böner och meditationer i psalmens och den andliga visans form. Till denna sista grupp höra de visor, som författats av bröderna Nils och Daniel Gyldenstolpe, söner till den vida berömde Michael Olai Wexionius⁴⁾. Farfadern var en enkel smålandspräst vid namn Olaus Olai Angermannus, komminister i Pjätteryd (ej kyrkoherde som Elgenstierna uppgiver) sedermera *oeconomus pauperorum* i Växjö⁵⁾.

Av de båda bröderna Gyldenstolpe är Nils mest känd. Han tillhör den skara av dugliga ämbetsmän, som omgav Karl XI. Redan Karl X Gustaf gynnade honom på mångfaldiga sätt⁶⁾. Nils

1) Parafrazen finnes även avtryckt i *Samlaren* 1903, sid. 156. I Skara stiftsbibliotek förvaras ävenledes en avskrift. Skara stiftsbibl., Osign handskrift.

2) I Collijn, *Sveriges bibliografi, 1600-talet*, I, Uppsala, 1942—44, sp. 223.

3) G. Holmgren, *Om Cronstedtska samlingen i Uppsala Universitetsbibliotek och dess tillkomst*, (*Donum Grapeanum*, Uppsala, 1945, sid. 522).

4) G. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, III, Stockholm, 1927, sid. 210 ff.

5) G. Virdestam, *Växjö stifts herdaminne*, II, Växjö, 1927, sid. 28.

6) Se bl. a. C. M. Schybergson, *Per Brahe och Åbo akademi*, II, Helsingfors, 1940, sid. 195.

Gyldenstolpe erhöU slutligen rikets förnämsta ämbete. Daniel nådde aldrig sin broders berömmelse. Han fick nöja sig med blygsammare äroposter. Båda hade dock det gemensamt, att de stått i den mäktige Per Brahes tjänst⁷⁾. Daniel Gyldenstolpe utarbetade tillsammans med Israel Lagerfeldt och Erik Runell »Brahe grefwarnas aff Wijsingzburg slächt register», som ingår i Joh. Widekindis »Imagines illvstrissimae familiae Brahae» av 1673.

Av Nils Gyldenstolpes hand äga vi några stycken lyriskt sköna »poemer»⁸⁾. De föreligga i handskrift dels i original dels i avskrift av Palm skiöld. Av dessa finnes en, som med fullt fog kan sägas vara en god kristen betraktelse öfver tidens flyktighet och alltings förgängelse. Visans första strof lyder: »När som mitt sinne thett böriar betrachta / Huru vår ålder han löper sin kooss / Vngdomen löper och swinner så sackta / Menniskianss lijffstijdh ähr lijk som en rooss / Ack när iagh thett i mitt hierta besinnar / Tårar af ögon på kinderna rinnat.» Även utkastet till psalmen har bevarats, och de många ändringarna vittna om den möda, som Gyldenstolpe nedlagt för att kunna åstadkomma en fullgod kyrkvisa.

Psalmen röjer en nära andlig frändskap med Magnus Gabriel De la Gardies »O Jesu, när jag hädan skall» och Thomas Kingos »Sorgen och glädjen de vandra tillsamman». Skönheten kommer till korta inför döden. »Ingen i werlden han finness så fager / Ingen af skapnadh och färga så skiön / Att honom dödhen ej medh sigh borttager» (v. 2). Rikedomen medför visserligen möjligheter att lewa kräsligt, men »rätt som dett präcktigast och stadigast skulle wara / Ligger man fängzligh i dödzens snara» (v. 3). Man tänke på Jesu ord i liknelsen om den rike bonden i Luk. 12: 16 ff. »Du dåre, i denna natt skall din själ utkräwas av dig» (12: 20). Gyldenstolpe fortsätter att skildra dödens makt. Sirliga hovmanalater, världslig visdom och väldighet kunna icke göra döden om intet. De tappreste soldater kämpa förgäwes mot den väldige. Predikarens pessimism har helt genomsyrat denna psalm om fåfängligheters fåfänglighet. Den livserfarenhet, som visan giver uttryck åt, kan bäst uttryckas i orden: »Länghe att lefwa ähr länge att lijdh» (v. 14). Det enda, som är värt att längta och sträwa efter, är att få komma till Gud, »ther som then ewiga solen vpgår» (v. 16).

⁷⁾ a. a., I, Helsingfors, 1915, sid. 151, 164, II, sid. 17.

⁸⁾ Uppsala Universitetsbibliotek: Palm sk. 389.

Både manuskriptet och renskriften avslutas med några personliga anteckningar, som lyda: »När min käreste syster ej ähr lustigh så kan fälle denna wijsan gå till men eliest måste man kasta henne vndher benken, Far wäll.» Med orden »käreste syster» avser Gyldenstolpe troligen ingen av sina systrar utan sin blivande hustru Margareta Ehrenstéen⁹⁾. I en kärleksdikt, helt enkelt kallad »en liten wisa», avslutar författaren med en harang, som påminner mycket om den ovannämnda. »Denna wisan må du siungh min kära syster när du har inga mer wissor igen.» Symbolspråket i denna dikt torde syfta på jungfru Margareta. I invocationen kallas den »kära» system »tu dyrbar *perla* fijn» (Kurs. av mig. Margareta = pärla). Både kärleksvisans och psalmens tillkomsttid måste således ha varit någon gång mellan åren 1672 och 1676. 1672 dog Gyldenstolpes första hustru Christina Wärschöld, och 1676 gifte han sig med Margareta Ehrenstéen¹⁰⁾.

Av den lyriskt veka psalmtön, som vi lärt känna i Nils Gyldenstolpes »När som mitt sinne thett böriar betrachta», finnes icke ett spår i brodern Daniels kärvt robusta sjöfararpsalm. Daniel Gyldenstolpes »Hwad är doch denna werld? ej annat än et haaf» har i motsats till broderns psalm blivit tryckt. Den har den målande titeln »I. N. J. En christens compass, medh största hast stält efffter en wäfullendad reesa til siös vthi en hamn aff D. G. S.» Det lilla psalmtrycket saknar uppgift om tryckår och boktryckare. Initialerna »D. G. S.» ha tolkats av Palmskiöld. Erik Palmskiöld (före adlandet Runell) samarbetade med Daniel Gyldenstolpe i fråga om utgivningen av ätten Brahes släktregister (se ovan)¹¹⁾. Hans uppgift kan därför på goda grunder anses som mycket tillförlitlig.

Bygdén anser, att tryckningen skett hos Ignatius Meurer, och och Collijn vill datera skriften till omkring 1670-talet¹²⁾. Något stöd för sin datering angiver Collijn icke. Om Meurer är tryckaren, och tryckningen skett under 1670-talet, måste skriften utgivits någon gång 1670—72. 1672, avled nämligen Meurer, och tryckeriet

⁹⁾ Elgenstierna, a. a., III, sid. 212.

¹⁰⁾ a. a., sid. 212.

¹¹⁾ Elgenstierna, a. a., V, Stockholm, 1930, sid. 640.

¹²⁾ L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon, I, Uppsala, 1898—1905, sp. 298. Collijn, a. a., I, sp. 337.

övertogs av Joh. Georg Eberdt¹³). I tillägget till sin bibliografi lämnar Collijn uppgift om att ytterligare ett exemplar finnes. Det förvaras i Helsingfors Universitetsbibliotek¹⁴). Collijn synes ha ändrat uppfattning om tryckare. Han anser det nu mera troligt, att Peter Hansson i Åbo verkställt tryckningen.

Med det upplevdas hela friskhet gives en god bild av en riskfylld seglats. »Det yrr' och brusar så at man då bär en fasa / Ty vthi detta haaf mon stormen häfftigt rasa / I lufften mechta starkt flyger den mörka sky / I tågan pijper gielt, i taklen höres gny / I wädret häfwvas vp då myckit höga böllier / När en hon sänker sig då straxt en annan föllier / Som hwelfwer sig i högd, rät vppå samma art / De sköllia så det skep alt med en mechta fart / En wågh sig lyffter vp, en sänkes nedh i grunden / En täncker at man har sin dödh på samma stunden» (v. 3). Med den goda kompassens hjälp klarar sig dock den kristne genom alla faror.

Det är ett mycket använt motiv att skildra det mänskliga livet under bilden av en färd på ett upprört hav. Kyrkan symboliseras ju av ett skepp! Detta förekommer ofta i psalmdiktningen, (icke blott i psalmer för resande till sjöss utan även i en mängd psalmer av helt annat innehåll). Få psalmer ha dock någon motsvarighet till Gyldenstolpes livfulla realism. Lägg t.ex. märke till avslutningsversens begynnelse: »Styrmannen vthi stormen offta synen tårkar.» Hur dämpad är däremot icke tonen i Paschasius Reinigkes bönepsalm »vmb Erhaltung der christlichen Kirchen»¹⁵). Den femte strofen av »Vater aller Barmhertzigkeit / der du dir Erden allzeit» må anföras som exempel. »Das Schiff deiner christlichen Lehr / wollestu mitten auff dem Meer / gnedig erhalten alleweg / das es nicht sinck vnd vnterleg.» Nathan Chyträus (Kochhaf), som med stor förkärlek använder sjösymboler, kommer Gyldenstolpe närmare, ehuru icke ens han förmår leva sig in i sitt ämne på samma sätt som den svenske åbojuristen. Se Chyträus' psalm om Kristi skepp »Hilff Gott, mein Herr / wo kumpt doch her»¹⁶).

¹³) G. E. Klemming-J. G. Nordin, Svensk boktryckeri-historia 1483—1883, Stockholm, 1883, sid. 158 och 175.

¹⁴) Collijn, a. a., II, Uppsala, 1944—46, sp. 1066.

¹⁵) Ph. Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied, V, Leipzig, 1877, sid. 89 n:r 134.

¹⁶) a. a., V, sid. 186 n:r 258. Se även sid. 187 n:r 135 v. 8.

Ytterligare jämförelsematerial gives i Joh. Posthius' »Das Schifflein auff dem Meer so wilde»¹⁷⁾.

De tvenne sidorna av den svenska fromhetstypen, den innerliga, veka hinsideslängtan och den kärvt manliga gudsförtröstan, kunna sägas på ett fullgott sätt bliva representerade i bröderna Gyldenstolpes psalmer. Den religiösa lekmanndiktningen växte sig stark i den ortodoxa kyrkans hägn.

Bengt Wahlström.

Svenska litanior från medeltiden.

Vid datering av medeltida liturgiska manuskript är helgonkulten ett av de bästa hjälpmedlen. Vanligen vänder sig forskaren då till kalendariet, som på ett överskådligt sätt visar kyrkoårets helgondagar. I många handskrifter saknas emellertid kalendarium. Detta är oftast fallet i våra manuale- och pontifikalehandskrifter, vilka genom sin komposition sakna anknytning till kyrkoåret och följaktligen icke äro i behov av något kalendarium. I sådana fall återstå vanligen endast litanior som hjälpmedel för dateringen.

Av de många litanior, som numera äro brukliga inom den romerska kyrkan, är det endast en, som är av medeltida ursprung, nämligen allhelgonalitanian (*litaniam omnium sanctorum*). Denna nyttjades vid ett flertal tillfällen. Vid påsk- och pingstafton, då en högtidlig invigning av dopvattnet (*benedictio fontis*) ägde rum, sjöngs allhelgonalitanian som processionshymn. I vissa stift utbyttes den dock mot den rimmade »*Rex sanctorum angelorum*»¹⁾.

Sedan gammalt användes litanian som förbön vid sjukbesök. Vanligen förekom den då i något förkortad form, för att den sjuke icke skulle uttröttas genom aktens längd. Litanians karaktär av förbön för den sjuke framgick klart av ministranternas svar, som plägade lyda »*Ora pro eo*». Litanians gamla karaktär av processionsång går igen i flera av våra sjukbesöksforumulär. Dessa kom-

¹⁷⁾ a. a., V, sid. 300 n:r 461.

¹⁾ Se härom H. Johansson, *Hemsjömanualet* s. 126 ff. Lund 1950. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia. 24.)